

MEDELTIDSBORGAR I VÄSTSVERIGE - EN KOMMENTAR

Studiet av medeltida borganläggningar har i förhållande till stads- och byarkeologiska undersökningar kommit mer och mer i skymundan under de stora exploateringsgrävningarnas tid. Även i jämförelse med de resultat som de senare årens kyrkundersökningar givit är det inte mycket nytt som hänt inom svensk borgarkeologi. En anledning till detta är givetvis att borganläggningar sällan berörs av markexploatering och att forskningsmedel för delutgrävning av icke hotade historiska minnesmärken är starkt begränsade. Tyvärr måste man emellertid också fastställa en viss brist på intresse inom forskningen. De nya informationer om livet under medeltiden som nåtts genom insats av främst stads- och kyrkoarkeologi fordrar dock en komplettering genom borgforskningen för att få en mer sammansatt bild av det dåtida samhället. Det måste betonas, att de växlande maktpolitiska, ekonomiska och sociala förhållandena under medeltiden återspeglas tydligt just i borganläggningarna. En brist inom det äldre publicerade materialet är dessutom koncentrationen på två områden: dokumentation respektive punktuell undersökning av enstaka anläggningar. Överregionala, ja till och med regionala undersökningar tillhör däremot sällsyntheterna. Dock skall betydelsen av äldre arbeten på inget sätt förringas, då de bildar den nödvändiga grunden för bredare upplagda undersökningar, som man har att förvänta. En intensivering av uppmättnings- och utgrävningsaktiviteten är självfallet önskvärd. Vad som framför allt fordras är dock, under användning av det redan bekanta arkeologiska och historiska materialet, genomförandet av större jämförande undersökningar för att klarlägga regionala paralleller och divergenser, samt grunderna därtill, i den topografiska fördelningen samt den typologiska och

funktionella utvecklingen av borgar. Av stor vikt vore i detta sammanhang att fastställa hur utvecklingen påverkats av de i styrka växlande politiska, ekonomiska och sociala krafterna i det medeltida samhället - som kungamakt, världsliga och kyrkliga stormän, centralistiska och federativa strävanden, borgar- och bondestånd. I detta sammanhang måste också tesen att olikheter i borgutvecklingen åtminstone delvis är beroende av olika regionala maktstrukturer kontrolleras (jfr Ericsson 1980 i Kiel Papers).

Med de inledningsvis kort skisserade åsikterna är det givet att jag med stort intresse tagit del av Rune Ekres uppsats om västsvenska borgar i META 2/1981, där åtminstone delvis liknande meningar företräds. Att en grupp medeltidsarkeologer har tagit upp studiet av borgar - och den därmed förbundna problematiken - i en större västsvensk region (Västergötland, Bohuslän och Nordholland) måste ses med stor tillfredsställelse. Trots att arbetet endast bedrivs på fritid - Ekre talar anspråklöst om en "seriös hobby" - har ett flertal intressanta frågeställningar tagits upp, vilka faktiskt till största delen saknats i senare års facklitteratur.

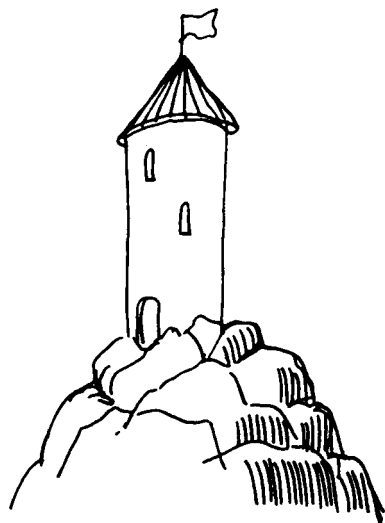
Trots att jag saknar direkt erfarenhet när det gäller västsvenska borgar och endast haft möjlighet att sätta mig in i en del av den aktuella litteraturen, vill jag ändå ge några personliga kommentarer till Ekres framställning. Dessa bygger främst på erfarenheter i det sydvästra Östersjöområdet.

När det gäller den grova funktionella indelningen i riks-, förvaltnings-, biskops- och stormansborgar instämmer jag i stort sett med Ekre. Då även han betonar, att de båda första kategorierna

tidvis sammanfaller, menar jag dock, att det borde räcka med tre huvudgrupper. Dessutom får man, beträffande stormansborgar, inte bortse från det stora antal "obetydliga" anläggningar som endast omges av befästningar vilkas karaktär huvudsakligen kan betecknas som symbolisk - de så kallade herrgårdsplatserna. En gård vars "försvarsverk" endast utgjorts av exempelvis en smal grav kan inte ha kunnat motstå ett egentligt angrepp. En huvudfunktion bör i stället ha varit att demonstrera ägarens högre status i förhållande till de obefästa bondgårdarna. Trots detta utgör herrgårdsplatsen ett viktigt element i den senmedeltida gruppen av befästa bosättningar.

Kritisk ställer jag mig till försöket att dela upp de västsvenska borgarna i typer enligt Armin Tuulses schema. Denna "konsthistoriska" typologi låter sig svårligen överföras på massan av medeltida borgplatser. Ekre fastställer också, att huvudparten av anläggningarna åtminstone tills vidare inte låter sig inordnas i schemat. Presentationen av det västsvenska materialet skulle enligt min åsikt vinna på en mer distanserad hållning till Tuulses gruppering. Endast på så sätt lär en sammanfattade behandling av alla medeltidsborgar vara möjlig.

Beträffande datering av enskilda borgar (skriftliga källor, fynd och konstruktioner) är det naturligt att meningarna kan gå isär. Så daterar Ekre, väl med rätta, exempelvis Aranäs till tiden omkring 1250. Detta kan jämföras med Bror Schnittgers och Hanna Rydhs åsikt att borgens fasta hus uppförts redan under 1100-talets mitt. Det enda anförda argumentet för en så tidig datering - byggnadsmaterialet - är vid en kritisk granskning på intet sätt tillräckligt. Kastaler förs av Ekre tillbaka till sent 1100-tal. En sådan datering kan vara riktig. Dock måste också denna borgtyp behandlas med försiktighet. Så har nya kritiska

undersökningar av kastaler visat att dateringsgrundlagen för flera anläggningar som tillförts 1000- och 1100-talet är otillräckliga. De östsvenska kastalerna, varmed fristående stentorn avses, tillhör exempelvis först tiden från omkring 1200 och förekommer långt in i 1300-tal (jfr. Hinz i tryck).

När det gäller borgen i Kongahälla, som ödelades 1135, finns det ingen anledning att tvivla på dateringen. Där emot ställer jag mig ytterst skeptisk till påståendet att det rör sig om en motte-anläggning, det vill säga en borg bestående av en artificiell kulle vars platta upptas av ett torn eller - mindre ofta - ett fast hus. Till denna i regel av vallgrav omgivna kulle hör ofta en direkt anslutande förborg. Skulle det vara möjligt att anföra säkra bevis för påståendet att Kongahälla tillhör denna borgtyp vore detta en mindre sensation inom nordeuropeisk borgeforskning. De enda upplysningar jag funnit refererar till sagalitteraturen (Berg 1891-1894, s 205 ff.; Brøgger 1925, s. 2 f.; Ljungner 1935, s. 97).

Enligt denna uppfördes borgen på initiativ av Sigurd Jorsalfarer (1104-1130). Denne lät av sten och torv bygga en borg som omgavs av ett stort dike. I borgen lät han uppföra hus (kungsgård) och kyrka. Intet i denna korta beskrivning tyder på att det är fråga om en motte. Att sten och (gräs?)torv använts som byggmaterial räcker inte som indicium. I stället förmedlas intrycket av en av vallar och/eller murar omgiven större borgplats vilket tjänat som tillflykt för stadens befolkning. När man dessutom läser att flera hus och en kyrka uppförts på borgområdet försvinner varje tänkbar likhet med en motte-anläggning som enligt definition knappast kan uppvisa mer byggnader än ett torn. (Detta utesluter givetvis inte, att den stora borgplatsen i Kongahälla även kan ha haft ett torn.) I beskrivningen av fästets fall står slulligen att hela stadsbefolkningen flytt till borgen med allt gods de kunde ta med sig samt att efter borgens intagande kyrkan och alla husen nedbrändes. Även detta visar, att det inte rör sig om en motte utan om en större borgplats.

I jämförelse med daterade borgar av aktuell typ verkar dessutom en så tidig datering som 1100-talets början för en motte i Västsverige helt osannolik. Hermann Hinz (1981) visar i ett sammanfattande arbete att borgar av motte-typ i Nordeuropa - varmed Tyskland norr om Unterelbe, Danmark och Sverige avses - inte kan föras längre tillbaka än till tiden omkring 1200 (Hinz 1981, s. 65 ff.; s. 163 f.). Äldre försök att datera ett par motte-anläggningar i Schleswig-Holstein till en tidigare period behandlar Hinz kritiskt (Hinz 1981, s. 65 f.). Så visar han, att borgen i Leckhus förts till 1000-talet på grund av ett vikingatida betsbeslag som inte stammar från själva borgen utan från en 500 m avlägsen fyndplats. Det egentliga borgmaterialet tyder i

stället på en tidsplacering omkring 1200. Borgen Uetersum, från vilken endast byggmaterialet tegel säkerställt, tillför Hinz tiden efter 1200. En länge försvunnen mynnskatt som hittades under 1800-talet och utgjort grundval för antagandet att borgen tillkom på 1000-talet anser han, att man inte med säkerhet kan tillföra själva motten. Troligare är att kullen använts endast som geografiskt riktmärke för området där mynnskatten frilades. Tolkningen av Krinkberg som en karolingisk motte har redan tidigare vederlagts av Karl Wilhelm Struve (1965, s. 48) som visat, att det inte är fråga om en borg utan om en bronsåldershögd vid vilken senare ett gravfält anlagts. Det nuvarande forskningsläget tyder följaktligen på att åtminstone det överväldigande antalet av motte-anläggningar i Schleswig-Holstein (liksom också i Mecklenburg och Pommern) klart tillhör tiden efter 1200. Det till vårt förfogande stående materialet för vilket dateringskriterier kan anges (Hinz inför 20 sådana motte-anläggningar i Schleswig-Holstein) visar att i Schleswig-Holstein motten som borgtyp huvudsakligen tillhör 1300-talet. Det äldre och yngre materialet är förhållandevis sparsamt företrätt. Den utvidgning av det kända materialet som är att förvänta genom Struves sammanställning av ett borg-corpus för Schleswig-Holstein lär knappast kunna ändra denna bild.

De hittills i Danmark daterade borgarna av motte-typ tillhör, med tyngdpunkten förlagt till 1300-talet, tiden efter 1200 (jfr. Hinz 1981, s. 164). Visserligen skriver Hans Stiesdal 1967 att en del av dessa borgar förmodligen tillhör 1100- eller 1200-talet. Dock har han sedan dess i ett flertal föredrag framhållit att det ännu inte varit möjligt att säkert datera någon dansk motte före 1200-talet. Utgrävda anläggningar understödjare i stället tanken på en koncentrerad förekomst under 1300-talet,

främst dess första hälft.

Medan man således i Nordtyskland och Danmark - regioner som båda uppvisar ett rikt material - kan räkna med förekomsten av enstaka borgar av motte-typ från och med ungefär 1200 och med en överväldigande koncentration till 1300-talet är förhållandet inom Sveriges nuvarande gränser mer problematiskt. Det kända materialet är ytterst begränsat. I sin tidiga fas bör Sölvesborg ha tillhört de första danska borgarna av motte-typ. Trots att utgrävningar genomförts har det inte varit möjligt att klart säkerställa byggnadstiden (jfr. Kindström 1944). Pollenanalytiska undersökningar som utförts visar på en datering till 1100-1200-talen. Dock måste tvivel anföras, huruvida det är möjligt att med denna metod göra så "säkra" dateringar när det gäller den medeltida perioden. Utgrävaren Lars-Göran Kindström föreslår en datering till sent 1100-tal eller tiden omkring 1200. Vilhelm La Cour företräder åsikten att borgen grundats på 1180-talet. Trots att inga säkra dateringsunderlag anges verkar, med hänsyn tagen till borgens funktion som kunglig stödjepunkt, en datering till tiden omkring 1200 sannolik. Denna stämmer väl överens med den allmänt företrädda åsikten att Danmarks äldsta motte-anläggningar (ett fåtal) kan föras tillbaka till ett kungligt initiativ (i kontrast till mängden av yngre adelsborgar). För Trojenborg i Sydsmåland, där inga utgrävningar genomförts, låter sig mottens byggnadstid främst med hänsyn tagen till områdets växlande maktstruktur och det allmänna historiska händelseförloppet dateras till tiden strax före eller omkring 1350 (jfr. Ericsson 1980 - Trojenborg - och där anförd litteratur). En möjlig förekomst av motte-typen i Mälardalen antyds av Hinz (1981, s. 133 f.). Däremot kan Hans Christianssons försök att inordna Do-

marhögen i Gamla Uppsala i gruppen av motte-anläggningar anses som misslyckat.

Denna korta allmänna utläggning om nordeuropeiska borgar av motte-typ har jag ansett vara nödvändig för att åskådliggöra betydelsen av varje säkerställd motte-anläggning i Sverige. Om en borg som säkert kan dateras till tidigt 1100-tal betecknas som motte måste det, med hänvisning till det ovan sagda, finnas säkra bevis för detta. När det gäller Kongahälla, är det min åsikt, att det inte finns någon anledning att beteckna borgen som motte.

Syftet med min artikel var att kort ta ställning till den av Ekre förelagda presentationen av västsvenska medeltidsborgar. Det fåtal punkter som tagits upp till närmare granskning är tänkta som komplettering därtill. Avslutningsvis vill jag ånyo framhålla betydelsen av Ekres och medeltidsgruppens behandling av en större regions borgmaterial. Om åtminstone en del av de frågeställningar som anförts av honom och - när det gäller fyndmaterialet - av Kristina Carlsson kan lösas, skulle det innebära ett betydande komplement till vår kunskap om det medeltida samhället och borgarnas (växlande) funktion i detsamma.

Ingolf Ericsson, Kiel

Litteratur

W. Berg, Slottsruinen på Ragnhilds-holmen. Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns Fornminnen och Historia 2:4, 1883, 3-132.

W. Berg, Augustinerklostret i Konungahälla. Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns Fornminnen och Historia 5, 1891-1984, 187-318.

B. Berthelson, Västergötlands befästningar och herremansborgar från den äldre medeltiden. Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift 1942, 25-59.

- A. W. Brøgger, Båhus slott och festning. Bidrag til dets eldre historie. Göteborgs och Bohusläns Fornminnesförenings Tidskrift 1925, 1-38.
- K. Carlsson, Fynden från medeltidsborgarna i Västsverige. META 2, 1981, 39-42.
- H. Christiansson, Gamla Uppsala ur fortifikationssynpunkt. Tor 1958, 170-182.
- I. Ericsson, Mittelalterliche Burgen und Herrenhöfe in ausgewählten Gebieten des südwestlichen Ostseeraumes - ein neues Projekt. Kiel Papers '80 from Fuglsang/Lolland (Kiel 1980) 97-120.
- I. Ericsson, Trojenborg. Hypothesen und Fakten zu einer südschwedischen Burg. Offa 37, 1980, 219-231.
- R. Ekre, Västsvenska medeltidsborgar som arkeologiskt studieobjekt. META 2, 1981, 35-38.
- B. Fritz, Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250-1434 1-2. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in History 16 och 18 (Stockholm 1972 och 1973).
- H. Hinz, Motte und Donjon. Zur Frühgeschichte der mittelalterlichen Adelsburg. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters. Beiheft 1 (Köln 1981).
- H. Hinz, Die schwedischen Kirchenkastale auf Gotland. Chateau Gaillard 10, i tryck.
- L.-G. Kindström, Sölvesborgs slott - ett danskt riksfäste. Fornvännen 39, 1944, 226-236.
- V. la Cour, Danske Borganlæg. Til midten af det trettende århundrede 1 (København 1972).
- E. Ljungner, Ljungsborgen. Göteborgs och Bohusläns Fornminnesförenings Tidskrift 1935, 85-104.
- B. Schnittger och H. Rydh, Aranaes. En 1100-tals borg i Västergötland. Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien. Monografiserien 16. (Stockholm 1927).
- H. Stiesdal, Die Motten in Dänemark. Eine kurze Uebersicht. Chateau Gaillard 2, 94-99.
- K. W. Struve, Urkirchspiel im Holstengau. Schenefelder Geschichtsbeiträge zum Ansgarjahr 1965 (Hademarschen 1965).
- A. Tuulse, Borgar i Västerlandet (Stockholm 1952).

